

VÁLASZ A HIVATALOS BÍRÁLÓI VÉLEMÉNYEKRE (CZAGÁNY ZSUZSA)

Köszönöm opponenseimnek, hogy időt és fáradságot nem kímélve elolvasták és véleményezték az MTA doktora cím elnyeréséért benyújtott értekezésemet. Mivel az általuk művelt tudományterületek különbözőségéből fakadóan mindhárman a munka eltérő fejezeteire, tartalmi egységeire összpontosítottak, válaszaik között kevés az átfedés. Bírálataikra adott válaszaimat ennek megfelelően ugyancsak hármasként tagolásba szerkesztve készítettem el.

I. Válaszok Ferenczi Ilonának

Köszönöm Ferenczi Ilonának, hogy hatalmas filológiai igényességgel olvasta végig munkámnak nemcsak az olvasmányos részét, a tulajdonképpen monográfiát tartalmazó harmadik kötetet, hanem a Váradí antifonále hasonmását közreadó első és második kötet magyarázatait, s elmélyedt az olvasóbarátnak a legkisebb mértékben sem mondható kritikai apparátusban. Köszönöm, hogy fölhívta figyelmemet az ebben vétett hibáimra és figyelmetlenségeimre, többek között a töredékesen fennmaradt énektételek jelölésmódjában tapasztalt közreadói következetlenségeimre. A szögletes zárójel használatában valóban inkonzekvens voltam: bár a hiányos tételeket az *Index cantuum*-ban minden esetben csillagozással jelöltem, ha viszont a hiány magában az incipitben jelentkezett, az ide kíváncszó szögletes zárójelet néhány esetben elmulasztottam kitenni. Annyit hozhatok fel megmentésemül, hogy a rendszer kialakításakor elsősorban a töredékesség tényének jelölését tartottam fontosnak, kevésbé ügyelve arra, a tétel mely része hiányzik ténylegesen a kódexből. Azokat a darabokat azonban, amelyekből alig maradt fenn szöveg vagy kotta, sőt, az olyan antifonákat, amelyeket csak a zsoltárdifferenciájuk alapján tudtam – nem teljesen megbízhatóan – azonosítani, mindig külön jegyzettel láttam el, szövegesen is kifejtve, mire alapoztam a rekonstrukciót.

Opponensem szívesen látta volna továbbá, ha valamennyi általam azonosított és kiegészített/rekonstruált tétel esetében, egyenként is feltüntettem az azonosítás forrását. Ezt túlzásnak tartom, hiszen a közreadást bevezető *A jegyzék és kritikai apparátus alapelvei* (I. kötet, 11–19. old.) fejezetben éppen azért tértem ki a rekonstrukciónál fölhasznált forrásokra, hogy a tételjegyzékben már ne kelljen ezt minden alkalommal megtennem. Bírálóm hiányérzetének adott hangot a tekintetben, hogy a „törzskódexből és fragmentumokból

összeállított tételjegyzék megismerése után szívesen látott volna egy feltételezett tételjegyzéket – beleszámítva a rubrikákat is – a hozzávetőleges becsült fóliószámmal, mintegy a 15. század végi kétkötetes antifonále tartalmi rekonstrukciójaként.” Az általam összeállított tételjegyzéket azonban nem tudom jó szívvel még teljesebbé tenni: a jelen rekonstrukcióhoz fölhasználtam minden egyes töredékesen maradt tételt, belefoglalva a rubrikázottakat is, valamint azokat, amelyek jelenlétére – és pontos liturgikus helyére – kizárólag a későbbi rubrikák visszautalásai alapján következtethettem. Minden egyéb, ezt meghaladó hozzáadás a spekuláció világába vezetne. Nyilvánvalóan van néhány olyan eset, amelynél a spekuláció és a valóság közé nagyfokú bizonyossággal húzható egyenlőségjel: az adventi első vasárnap első vesperásának emblemikus antifónasorozatát, a valamennyi középkori magyarországi zsolozsmaforrásban a temporálét indító *A diebus antiquis*-ciklust például egészen bizonyosan a Váradi antifonále is tartalmazta – nemcsak annak két utolsó tételét (*Maria dixit, Respondit angelus*), amelyet az egyik modori töredék (M1) őrzött meg, hanem a teljes, öttételes sorozatot. Bár a ciklus első darabja, az *A diebus* antifóna jelenlétéről közvetlenül is tanúskodik a negyedik adventi vasárnapot bevezető, de nyilvánvalóan az első vasárnapra visszautaló rubrika (VA I, f. 1v), a második és harmadik antifóna azonban semmilyen módon nem jelenik meg sem a törzskódexben, sem a töredékeken. Ezért ezeket akkor sem foglalhattam bele a jegyzébe, ha egyébként meg vagyok győződve arról, hogy benne voltak az antifonáléban.

A két *Beati qui ambulat* szövegű antifóna megítélésében opponensem Dobszay László véleményét osztja, aki a tételek különbözőségét hangsúlyozva két külön dallamtípusba sorolta őket. Magam sem állítottam bizonyosan ennek ellenkezőjét. Csupán lábjegyzetben adtam hangot azon véleményemnek, hogy elképzelhetőnek tartom azt is, hogy a két antifónában egy egykori közös dallamtörzs elvariálódásának manifesztációit lássuk, ahogy azt éppen az évközi idő zsolozsmáiban énekelt rövid, inkább recitatív, mint dallamos, a tónusrendszerbe is nehezen beosztható, zoltárszövegű (*de psalterio*) antifónák különböző európai megjelenésformáinál igen gyakran tapasztaljuk.

Bírálom figyelmeztet azokra a következtetésekre, amelyeket a liturgia és liturgikus zene terminológiájához tartozó latin szavak, kifejezések írásmódjában tapasztalt disszertációmban. Az e területen fölmerülő kérdésekben nem érzem magam kompetensnek, tudva azt, hogy ez nem szolgál mentségül a következetesség elmulasztására. Érzékelem azonban a magyarországi klasszika filológiai iskolák és az általuk képviselt álláspontok különbözőségét, s azt is, hogy e különbözőségekből fakadóan szükségszerűen hibrid írásmód-változatok is létrejönnek. Ezek némelyike disszertációmba is bekerült. Amíg nem kerül sor a magyar liturgikus nyelv egységes, mindenki által elfogadott kodifikációjára, a magunkfajta

zenetörténész nem tehet mást, mint pillanatnyilag alkalmazkodik valamely irányzathoz, s azt követi több-kevesebb következetességgel. (Az alkalmazkodást egyszerre nehezíti és könnyíti az a tény, hogy az ember voltaképpen többféle irányzat érvrendszerével is azonosulni tud.)

Az antifonále anyaintézménye, a váradi székesegyház és káptalan háttértörténetét a rendelkezésemre álló történeti munkák és közreadott források segítségével foglaltam össze. Ezek azonban a liturgiát vezető kanonokok napi tevékenységére, a liturgia végzésére vonatkozó információkat nem tartalmaztak. Egyetértek opponensemmel, Ferenczi Ilonával abban, hogy fontos lenne tudni, mennyire volt reális Filipec püspök elgondolása, amikor a pompás kivitelezésű karkönyveket (az antifonálét és a graduálét) megrendelte – e kérdéseket további kutatásaimban is szem előtt fogom tartani –, de abban is egyetértek bírálómmal, hogy az elkészült kódexek valószínűleg sosem, még rövid ideig sem forogtak a székesegyház mindennapos használatában.

2. Válasz Madas Editnek

Nagyon köszönöm Madas Editnek, hogy elmélyedt munkám leíró fejezeteiben, megkülönböztetett figyelmességgel olvasva el a könyvtörténettel, forrásokkal, töredékekkel foglalkozó részeket, beleértve a sokszor valóban az áttekinthetőség határát súroló táblázatos összefoglalásokat. Hálás vagyok, hogy észrevette a jegyzetekben, illetve a latin apparátusban talált grammatikai hibákat, és világossá tette számomra a *sziglum-szigla* helyes használatát. A *torzó* kifejezést valóban a *fragmentum* és a *töredék* szinonimájaként írtam le néhány esetben, csupán azért, hogy a töredékből és a fragmentumból ne legyen olyan sok. Meggondolkodtató opponensemnek az a megjegyzése/javaslat, hogy érdemes lett volna a fragmentumokat mintegy kiemelve a teljes forrásanyagból egyfajta önálló katalógusfejezetként is összefoglalni. Erre magam is gondoltam, sőt, a munka során készített jegyzeteimben csináltam is ilyen katalógus-kezdeményt. Ezt azonban végül nem vettem bele a munka végső változatába, mert egyfelől attól tartottam, ez nemcsak terjedelmében, de műfajában is szétfeszítené a rendelkezésre álló keretet, másfelől ezzel sok szempontból megkétszerezném a töredékekre vonatkozó adatközlést. Azaz szinte ugyanazokat az adatokat, jellemzőket foglaltam volna más formában össze, mint amelyekről az egyes fejezetekben, az egyes töredékcsoportok ismertetésénél értekeztem.

Ugyancsak sokat gondolkoztam a kötet írása közben azon, vajon kitérjek-e és milyen mértékben a váradi kódexcsalád többi tagjára, az antifonále testvérkódexekre, a Váradi graduáléra és szekvencionáléra. Végül nem tértem ki: időközben több tanulmányt is szenteltem

ezeknek az antifonáléval ellentétben kizárólag töredékekből ismert forrásoknak. És Madas Editnek igaza van: a Váradi graduáléból és szekvencionáléból származó ma ismert fragmentumok nagy részének elemző leírása máris elérhető a munkatársaimmal közösen épített *Fragmenta Manuscriptorum Musicalium Hungariae Mediaevalis* weboldalon (az adatbázis rendszerében az F 23, 25, 26, 706, 884, 996, 1027, 1177 számú töredékek).

Madas Edit bírálatában azon reményét fejezte ki, hogy a háromkötetes, négykilós kiadvány hamarosan, hasonlóan a *Musicalia Danubiana* sorozat többi kötetéhez, online is elérhető lesz a Zenetudományi Intézet honlapján. Ennél több is várható azonban: a Váradi antifonálének önálló honlapja készül, amely nemcsak a nyomtatott könyv elektronikus köntösben való megjelenésének biztosít teret, de elérhetővé, kereshetővé és összehasonlíthatóvá teszi a kódex és a töredékek teljes tételkészletét, közvetlen átvezető linkekkel a magyarországi források dallamanyagát közreadó *Melodiarium Hungariae Medii Aevi Digitale*, az énektételek összeurópai forráskörnyezetét föltáró nemzetközi CANTUS, valamint – a töredékek esetében – a *Fragmenta* weboldalak adatbázisai felé.

3. Válasz Tallián Tibornak

Hálás vagyok Tallián Tibornak, mert arra kényszerített, hogy legalább egy kis időre eltávolodjak a naponta végzett filológiai aprómunkától, amely minden élvezetessége ellenére azt a veszélyt rejti magában, hogy művelője elveszíti kapcsolatát a valósággal és érzékenységét a lényegi összefüggések iránt. Oponensem mindazonáltal, bár valóban mitikus mélységekbe alászállva és filozófiai távlatokba emelkedve tekint föl és le munkámra és annak tárgyára, mindjárt az elején a gregoriánkutatás, a liturgiakutatás központi kérdésére tapintva firtatja éppolyan gyakorlatiasan, mint amennyire filozófikusan: mi volt a zsolozsma Nagykönyve? A Mintakódex? Majd kicsit konkrétan: volt-e a Váradi antifonálének Anyakódexe? Mi feküdt a másoló előtt? Bár opponensem sietve kínál válaszokat is kérdéseire (ha éppen nem veti el némelyiket, mint „irrelevánst”), nagyvonalúan mentesítve a disszerenst a válaszadás kötelezettsége alól, e kérdések egyikét-másikat azonban magam is nemegyszer föltettem munkám írása során. Miből dolgozott a kódex professzionális másolója, a szkriptor és a notátor, akik valóban szinte hibátlanul írtak és kottáztak? Az antifonále tartalmából ítélve semmiképpen nem „egy Anyakódex”, hanem legalább kettő feküdhettek előttük. Egy magyarországi – bizonyosan váradi zsolozsmáskönyv, hiszen az officium törzskészlete a váradi úzusnak felel meg. És kellett hogy legyen egy cseh is, hiszen nemcsak a kottaírás tükröz cseh befolyást, de a tartalom egy vékony felszíni rétege is, amely néhány genuin cseh história beemelésében

mutatkozik meg. Lehet, hogy a csehes elemek Filipec püspök kifejezett kérésére kerültek a kódexbe? S vajon a teljes kódexben/kódexcsaládban milyen volt e két réteg aránya?

Cseppet sem irreleváns kérdéseivel Tallián Tibor továbbá azt is elérte, hogy elgondolkozzak azon, milyen sokféle értelmet tulajdoníthatunk a *használat* kifejezésnek egy középkori liturgikus kottás kódex esetében. Hiszen érthetjük rajta – legalsó szinten – a használó, az énekes liturgiát végző ujjlenyomatait – vagyis azt, amiből a Váradí antifonále lapjain nem látunk egyet sem. Ha viszont egy adott intézmény – mondjuk a váradí katedrális – használatára szánt kódexről beszélünk, a használat inkább a provenienciával kerül jelentéstartalmi rokonságba. Ez a jelentéstartalom pedig a kódex lényegéhez tartozik: megvalósulásának jeleit lépten-nyomon fölfedezzük az énekkészlet elrendezésében, a zsolozsmák összeállításában, válogatásában, a dallamok fiziognómiájában, amely akár egyetlen hang megváltoztatásával jelölődik ki és válik el más fiziognómiáktól. S bár egy-egy elszigetelt jelenség még nem jelent semmit, ha mindet egymás mellé tesszük s helyes fénytörésben szemléljük, mind egyazon irányba fog mutatni: a kódex használójának irányába.

Arra is ráértett Tallián Tibor, hogy igen, egyfelől persze csodálatos volna birtokolni a Váradí antifonálét a maga teljességében. Hiányok nélkül, eredeti állapotában. Megnézni például, miként jelenik meg benne Szent Lászlónak, a váradí patrónusnak liturgiája. És hogy mi volt a helyzet a másik országpatrónussal, Adalberttel. Akinek a húsvéti időbe eső, és ezért rövid zsolozsmája épp csak hogy elkezdődött az egyik győri töredéken, de nem tudjuk, hogy folytatódott. Saját énektételekkel, vagy kölcsönzöttekkel? És vajon benne volt-e a novemberi zsolozsmák sorában a szent másik, Erekljeátvitel-napi officiuma a központi magyar forrásokra jellemző kidolgozottsággal? És a különleges-rejtélyes György-officium, amely csak a Codex Albensisben van meg kottával (vonalszám nélkül, s ezért leénekelhetetlen, átírhatatlan kottával)? Hátha ez is benne volt a Váradí antifonáléban, hiszen a két kódex, a nagy korkülönbség ellenére jó eséllyel ugyanarról a rítusterületről származott. Az is rendkívül bosszantó, hogy nem tudjuk, pontosan mire utal az egyik győri töredéken fennmaradt Zsigmond-rubrika, amely az antifonále „ultima pars-”ába utalja a használót, hogy itt keresse a szent király talán saját zsolozsmáját, *historia propriáját*. Az ultima pars persze nem maradt fenn, és így nem tudjuk, melyik Sigismundus-officium kapott helyet az antifonále függelékében: a cseh forrásokra jellemző, vagy az, amelyiket néhány magyarországi breviárium őrzött meg, kotta nélkül. Mind a kettőre volna esély, és mindkettő megindokolható lenne. A kívánságok sorát sokáig lehetne folytatni. De opponensem helyesen látja: a teljes kódex összehasonlíthatatlanul kisebb kihívást jelentene a fragmentológus-zenetörténész számára, mint ez a mostani csonka.

Válaszaim végén még egyszer szeretném megköszönni mindhárom bírálómnak a gondos, élesszemű olvasást és a jóindulatú véleményezést; észrevételeiket, javaslataikat, tanácsaikat jó szívvel fogadom meg és hasznosítom további munkámban.